

Данилець Ю. В.

Міжконфесійне протистояння греко-католиків і православних на початку 1920-х рр.

(на прикладі населених пунктів Хустського округу Підкарпатської Русі)

На сучасному етапі розвитку Української держави знову постало питання міжконфесійного протистояння. Складається враження, що чиновники різного рівня не вчаться на історичних прикладах минулого, допускаючи ті ж самі помилки. На Підкарпатській Русі (назва Закарпаття в складі Чехословаччини) на початку 1920-х рр. в релігійному середовищі виникло протистояння між греко-католиками і православними, яке внесло розкол у тодішнє суспільство. У цій публікації ми обмежимося періодом, що співпадає з початком останнього етапу правління Мукачівського греко-католицького єпископа Антонія (Антала) (Паппа) (1919–1921 рр.)¹. На нашу думку, саме його діяльність багато в чому прислужилася поглибленню конфліктів у населених пунктах краю, у тому числі й у Хустському окрузі.

Протягом 1920-х рр. Підкарпатська Русь пережила кілька адміністративних реформ. Під час проведення першого чехословацького перепису в 1921 р. край поділявся на 4 жупи і 22 політичні округи. Якщо говорити про жупи, то в 1919–1921 рр. Хустський округ був у складі Марамороської жупи, в 1921–1926 рр. — Великосевлюської, в 1926–1928 рр. — Мукачівської. Коли матеріали перепису були надруковані (1928 р.), жупи вже були ліквідовані, а 14 адміністративних округів підпорядковувалися безпосередньо Крайовому управлінню для Підкарпатурського краю в Ужгороді². До перепису включені таблиці, які показують поділ населення за релігійною ознакою за обома адміністративними реформами. У зв'язку з цим часто кількість вірників по окремих округах не збігається. Це пояснюється певними змінами в межах окружних одиниць. Вод-

Статтю підготовлено за підтримки Slovak Academic Information Agency та Visegrad Fund.

¹ Єпископ правив до 14 липня 1924 р.

² Марканич М. Розвиток адміністративно-територіальної системи Підкарпатської Русі // Архіви України. 2017. Вип. 5–6 (310–311). С. 216.

ночас розбивка по населених пунктах здійснена тільки станом на 1928 р. Отже, на середину лютого 1921 р. населення Підкарпатської Русі складало 604 593 осіб. За релігійною ознакою воно поділялося на такі напрями, які подаємо у вигляді таблиці.

Таблиця 1. Перепис населення Підкарпатської Русі за 1921 р. за релігійною ознакою³

	<i>Назва релігійної конфесії</i>	<i>Кількість осіб</i>
1.	Греко-католики	329 319
2.	Іудеї	93 008
3.	Реформована євангельська церква	61 963
4.	Православні	60 986
5.	Римо-католики	54 985
6.	Інші та без визнання	4 332

Отже, православні складали 60 986 чол. (10,06%), займаючи 4-ту сходинку в загальному рейтингу конфесій. Найбільша частка греко-східних вірників проживала в Хустському⁴ (23 350 чол.) окрузі, менше в Тячівському (21 665 чол.), Іршавському (6 931 чол.), Мукачівському (6 630 чол.) та Севлюському (1 023 чол.) округах. Найменшу частку православних вірян було зафіксовано в Перечинському (7 чол.), Волівському (31 чол.) та Великоберезнянському (43 чол.) округах⁵. Цю диспропорцію щодо проживання греко-східного населення в різних частинах Підкарпатської Русі можна пояснити розширенням руху із довоєнних центрів Православ'я. У Хустському окрузі — це села Іза, Липча, Кошельово, Горінчово і т. д., у Тячівському — Теремля, Бедевя, в Іршавському — Білки, Задне, Мукачівському — Великі Лучки, Горонда. Важливо прослідкувати, у яких саме населених пунктах проживало найбільше православного населення, і встановити загальну кількість сіл, де перепис зафіксував греко-східних вірників. Якщо взяти, наприклад, Хустський округ, то на його території проживало всього 56 626 чол. Перепис фіксує православних у 18 із 21 населених пунктах. Вони переважали у 12 селах округу, із них в 11 мали абсолютну більшість. Громади греко-католиків продовжували діяти у 20 населених пунктах. У 7 селах греко-католики зберігали абсолютну більшість, а в Данилові, Липецькій Полянці та Шандрові перепис не виявив православних⁶ (див. табл. 3). Однак документи, наведені нами нижче, говорять про те, що в с. Данилово й Шандрово православні громади в 1920–1921 рр. уже існували. Таким чином, цифри першого

³ Statistický Lexikon obcí v Podkarpatské Rusi. Praha, 1928. S. 45.

⁴ Хустський округ майже збігався з Хустським районом Закарпатської області, що існував до проведення адмінреформи 2020 р. До радянського часу с. Рокосово не входило до складу Хустського округу, перебуваючи в кордонах Севлюського округу.

⁵ Statistický Lexikon obcí v Podkarpatské Rusi. Praha, 1928. S. 45.

⁶ Ibid. S. 7–8.

чехословацького перепису є не зовсім точними. Отже, Хустський округ був єдиним на Підкарпатській Русі, де православні мали більшість серед інших релігійних напрямків. Другими за кількістю вірників були греко-католики — 18 521 чол., третіми — іудеї — 9 566 чол.⁷ (див. табл. 2).

Таблиця 2. Поділ населення Хустського округу за релігійною ознакою станом на 1921 р.⁸

	<i>Назва релігійної конфесії</i>	<i>Кількість осіб</i>
1.	Православні	23 350
2.	Греко-католики	18 521
3.	Іудеї	9566
4.	Реформована євангельська церква	2715
5.	Римо-католики	2264
6.	Інші та без визнання	210

Таблиця 3. Статистика кількості греко-католицького та православного населення Хустського округу станом на 1921 р.⁹

	<i>Назва населеного пункту</i>	<i>Кількість осіб</i>	
		<i>Греко-католики</i>	<i>Православні</i>
1.	Березово	1556	234
2.	Велятино	2149	103
3.	Вишково	1322	16
4.	Горінчово	25	3283
5.	Данилово	678	—
6.	Драгово	3355	50
7.	Золотарево	—	1918
8.	Іза	10	2444
9.	Копашново	278	1373
10.	Кошельово	41	2185
11.	Крайниково	758	2
12.	Крива	249	304
13.	Липецька Поляна	1559	—
14.	Липча	393	2200
15.	Нанково	71	1289
16.	Нижнє Селище	65	1569
17.	Нижній Бистрий	290	1371

⁷ Statistický Lexikon obcí v Podkarpatské Rusi. Praha, 1928. S. 7.

⁸ Ibid. S. 35.

⁹ Ibid. S. 7–8.

	<i>Назва населеного пункту</i>	<i>Кількість осіб</i>	
		<i>Греко-католики</i>	<i>Православні</i>
18.	Салдобош	274	1130
19.	Сокирниця	308	1720
20.	Хуст	4260	2159
21.	Шандрово	870	—

Зростанню кількості православних громад сприяла політика урядів, які контролювали край до його повного включення до складу Чехословаччини. Зокрема, 5 січня 1919 р. угорський революційний уряд дозволив православним с. Іза Марамороської жупи «войти в греко-католическую церковь и по-своему в ней служить», а також користуватися всім церковним майном «до особого распоряжения»¹⁰. Угорські комуністи, які повалили уряд Міхая Карої, також не перешкождали розвитку Православ'я. На початку квітня 1919 р. Народний комісар Руської Країни^{11А}. Штефан передав у користування православним храми в селах Горінчово та Монастирець. Ієромонах Сергій (Цьока) наводить цитату з розпорядження про передачу церкви в с. Монастирець: «Ввиду того, что греко-католические жители села перешли все в греко-восточное вероисповедание, поведомляю вас, что они могут тамошнюю греко-католическую церкву сегодняшнего дня переняти для своих вероисповедных целей, и в том никто не может им препятствовать»¹². Разом із тим політична ситуація ускладнювалася. За згоди держав Антанти чехословацькі війська 12 січня 1919 р. увійшли до Ужгорода. 16 квітня 1919 р. румунські, а 23 квітня й чехословацькі військові частини поновили просування на Закарпатті. До початку травня ними була зайнята вся територія краю. Таким чином, західна частина опинилася під владою Чехословаччини, а східна — Румунії. 6 червня 1919 р. французький генерал Едмон Еннок увів військову адміністрацію на Закарпатті, яка проіснувала до кін. 1922 — поч. 1923 р.¹³ 29 липня 1919 р. до Ужгорода прибув Ян Брейха із завданням організувати Цивільне управління. 20 серпня він зайняв місце управителя цивільної адміністрації краю¹⁴. 26 квітня

¹⁰ Сергій (Цьока), ієром. Православие и иноческая жизнь в Закарпатье в первой половине XX столетия. Липча: женский монастырь Рождества Пресвятой Богородицы, 2013. С. 180.

¹¹ Руська Країна (чеськ. Ruská Krajina) — автономна адміністративна одиниця, яка існувала на території сучасної Закарпатської області України з 25 грудня 1918 р. по травень 1919 р.

¹² Сергій (Цьока), ієром. Указ. соч. С. 182.

¹³ Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: поліграфцентр «Ліра», 2010. С. 55.

¹⁴ Там само. С. 163.

1920 р. було введено посаду тимчасового губернатора та віце-губернатора, які замінили директорію та адміністратора¹⁵.

Лідери православного руху увійшли в контакт із румунською владою, яка дозволила освячувати греко-католицькі храми на православні за умови, якщо в селі виявиться більше половини православних. У фондах Державного архіву Закарпатської області (далі — ДАЗО) виявлено «Патент», підписаний Мараморош-Сиготським префектом, який надавав право ієромонахам Алексію (Кабалюку), Амфілохію (Кеміню) та Матфею (Вакарову) виконувати обряди «для мешканців православної релігійної конфесії» в таких населених пунктах: Хуст, Нанково, Нижнє Селище, Горінчово, Сокирниця, Данилово, Шандрово, Нижній Бистрий (3 лютого 1920 р.). Крім того, у цих населених пунктах дозволялося проводити місіонерську діяльність довіреним особам вищеназваних священнослужителів. Зокрема, у Нанкові довіреною особою був Михайло Мондич, у Нижньому Селищі — Дмитро Шоваг, у Горінчові — Михайло Гангур, у Хусті — Михайло Палканинець, у Сокирниці — Михайло Секереш, у Данилові — Олексій Шимон, у Шандрові — Олексій Густей та в Нижньому Бистрому — Ісидор Росоха¹⁶.

У документі наголошувалося, що у своїй діяльності православні місіонери повинні дотримуватися законів та не створювати конфліктів на національному, політичному чи релігійному ґрунті. У разі недотримання приписів префект залишав за собою право відібрати дозвіл та розпочати проти порушників необхідну процедуру¹⁷. Ієромонах Сергій (Цьока), спираючись на спогади архімандрита Матфея (Вакарова), стверджував, що під час румунської окупації з Бухаресту двічі приїздила делегація, котра пропонувала ієромонахам приєднатися до Румунської Православної Церкви. Представники Унґро-Валаського митрополита обіцяли створити в Мараморош-Сиготі православний вікаріат¹⁸. Однак даний проєкт не було втілено в життя. Румунські війська залишили захоплену територію тільки після Тріанонського договору (4 червня 1920 р.).

На кінець літа — початок осені 1920 р. православний рух отримав подальше розширення. У звіті віце-губернатора до МШіНО від 19 серпня 1920 р. подається інформація про 42 населені пункти на Підкарпатській Русі, де були зафіксовані православні громади. П. Еренфельд виділяв 9 сіл, які взагалі залишилися без греко-католицьких священників, та наводив статистичні дані кількості греко-католиків у відсотках. Усі населені пункти відносилися до Хустського та Тячівського округів. Зокрема,

¹⁵ Грін О. Правовий статус органів державного управління на Підкарпатській Русі (Закарпатті) на початковому етапі її входження до складу Чехословаччини (1919–1920 рр.) // Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право». 2014. № 5. С. 19.

¹⁶ Державний архів Закарпатської області (далі — ДАЗО). Ф. 151. Оп. 7. Спр. 242. Арк. 1.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Сергій (Цьока), ієром. Указ. соч. С. 185.

у с. Іза греко-католиків залишилося всього 10%, у Горінчові та Кошельові — 20%, у Нанкові, Нижньому Селищі, Липчі — 30%, у Нижньому Бистрому — 50%. У звіті фігурують імена 3 ієромонахів — Алексія (Кабалюка), Матфея (Вакарова), Амфілохія (Кеміня) — та священника Георгія Плиски із с. Горінчово, яких віце-губернатор звинувачував у поширенні православ'я в регіоні¹⁹.

Якщо звіт П. Еренфельда не можна назвати об'єктивним та незаангажованим, то аналогічний документ головнослужного Хустського округу Ілека до Цивільного управління Підкарпатської Русі ми оцінюємо більш високо. Описуючи ситуацію в окрузі та намагаючись з'ясувати причини конфліктів, чехословацький урядовець приходить до висновків, що православ'я є національним рухом, спрямованим «проти угорського духу, котрий притаманний духовенству уніатської церкви»²⁰. Ілек пропонує розглядати вихід з унії з Римом як реакцію на насильство, спричинене щодо священства та вірників починаючи з кінця XVI і протягом XVII ст. У підсумку, як зазначає автор звіту, православне духовенство через політичний тиск було змушене змінити релігію та приймати греко-католицьке віросповідання. Окремо в документі йдеться про спроби ввести григоріанський календар, скасувати кириличний шрифт, про репресії та Другий Мараморош-Сиготський процес. Підсумовуючи характеристику історичних передумов та причин православного руху, головнослужний підмічав, що в агітації немає нічого нового.

Оцінюючи масштаби поширення православ'я в Хустському окрузі, Ілек називав основні центри та лідерів Православної Церкви. Імена, що вказані у звіті, аналогічні з наведеними віце-губернатором, але місцевий чиновник окреслює населені пункти, на які поширювалася діяльність кожного місіонера. Таким чином, о. Алексій (Кабалюк) обслуговував вірників у Хусті, Сокирниці, ієромонах Амфілохій (Кемінь) — у Кошельові та Липчі, ієромонах Матфей (Вакаров) — у Нанкові, Нижньому Селищі та Копашнові. Маловідомим фактом є служіння священника Івана Музанова в с. Березово. Головнослужний інформував, що він був емігрантом із Росії та працював в окрузі недовго, адже перейшов на посаду «професора гімназії в Ужгороді»²¹. Розглядаючи питання церковного майна, автор звіту підмічав, що населення вважає все майно своєю власністю, яка була від них раніше відібрана греко-католиками. Відкидав Ілек також і політичну складову та роль «великоросів» у даному процесі, визначаючи православний рух як явище релігійне²².

¹⁹ Národní archiv Praha (ДААІ — NA Praha). Fond Ministerstvo školství. Sig. 47 VII. Kart. 811. П. Еренфельд. 19 серпня 1920 р. МШІНО. Арк. 3–4.

²⁰ ДАЗО. Ф. 28. Оп. 7. Спр. 22. Арк. 1.

²¹ ДАЗО. Ф. 28. Оп. 7. Спр. 22. Арк. 2.

²² ДАЗО. Ф. 28. Оп. 7. Спр. 22. Арк. 3.

На кінець 1920 р. на Підкарпатській Русі виникла досить складна ситуація. У цілому ряді сіл населення заявило про свій вихід із Греко-Католицької Церкви, але не бажало дотримуватися застарілого австро-угорського закону, вважаючи його дискримінуючим щодо себе. Місцеві уряди не досягли єдиної думки з приводу врегулювання релігійних суперечок, вживаючи недостатніх заходів у цьому напрямку. Центральна влада також не хотіла втручатися в церковне життя краю, вважаючи дане питання сферою інтересів автономного уряду. Будь-які спроби з боку шкільного референта домовитися з греко-католиками про певні поступки, почергове богослужіння тощо залишалися нерезультативними. У зв'язку з цим новостворені православні громади, які не мали юридичного оформлення, почали брати ситуацію під свій контроль та перебирати храми й церковне майно у свої руки.

Якщо аналізувати документи різних архівних фондів, то потрібно підкреслити, що в 1920 р. чиновники та керівництво Мукачівської греко-католицької єпархії інформували про сплеск релігійного протистояння лише в трьох населених пунктах Хустського округу (Березово, Данилово, Копашново). Стражмістр із с. Горінчово повідомляв Хустського окружного начальника, що в с. Березово 27 вересня 1920 р. дійшло до сутички між прихильниками двох Церков. Унаслідок бійки один селянин отримав побої. Начальник станції не уточнював, чи травмований був греко-католик чи православний. Жандармам вдалося припинити протистояння та відновити правопорядок у населеному пункті²³.

Більше документів маємо про с. Данилово. 3 серпня 1920 р. місцевий греко-католицький священник Миколай Барна повідомив до єпархіальної канцелярії в Ужгороді про намагання частини данилівських вірників перейти в православ'я. За словами єпископа Антонія (Паппа), селяни вимагали від названого ієрея, «чтобы ихъ выписать изъ гр.-каф. метрики и переписать на православную вѣру»²⁴. Коли о. М. Барна відмовився виконати прохання вірників, посилаючись на необхідність дотримання формальних вимог діючого законодавства, почався конфлікт. Селяни нібито після цього випадку погрожували вигнати священника із церковної фари і взагалі видалити його із населеного пункту²⁵. Правлячий архієрей вимагав від віце-губернатора негайного реагування та припинення «анархистичныхъ безпорядковъ»²⁶. Після розслідування, яке було вчинено данилівським керівником станції, з'ясувалися більш глибокі причини релігійного конфлікту. У звіті від 23 серпня 1920 р. до окружного уряду в Хусті стражмістр Ланек наголошував, що православна агітація в селі

²³ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 99. Арк. 1.

²⁴ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 100. Арк. 9.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само.

почалася ще за австро-угорської влади, яка разом із духовенством намагалася із місцевих греко-католиків зробити римо-католиків (відбувалася спроба запровадити григоріанський календар, угорську мову в богослужіння та для викладання в церковних школах — Ю. Д.). Окремі священники занадто ревно виконували вказівки влади, передаючи жандармам незгодних селян²⁷. Таким чином, чехословацька влада успадкувала задушенний антагонізм у середовищі греко-католицької громади. Очевидно, тут мається на увазі діяльність о. Євгенія Азарія, котрого після смерті змінив о. М. Барна. Під час допиту одного з лідерів православного руху в с. Данилово на окружному уряді в Хусті, який відбувся 26 листопада 1920 р., селянин заявив, що священник закликав вірників не присягати на вірність ЧСР, погрожуючи розправою з боку угорців у разі їх повернення. У тому ж протоколі зазначається, що більшість населення с. Данилово вирішило покинути Греко-Католицьку Церкву²⁸. Конфлікт зі священником закінчився навіть арештом двох православних активістів, але вже наступного дня їх було звільнено Хустським окружним судом²⁹.

Стосовно с. Копашново, то воно починаючи з кінця 1919 р. довгий час залишалось чи не найбільшим епіцентром протистояння в окрузі. У цьому населеному пункті також виник конфлікт із греко-католицьким священником, якого селяни вимагали перевести в інший населений пункт³⁰. Шкільний референт переслав клопотання вірників до керівництва Мукачівської греко-католицької єпархії із рекомендацією відреагувати належним чином. Черговий лист референта Й. Пешека до єпархіального управління свідчить про те, що Антоній (Папп) відмовився йти на поступки селянам с. Копашново³¹. Натомість єпископ в одному з листів до віце-губернатора вимагав «5 головныхъ шизматицкихъ бунтовщиковъ» із с. Копашново заарештувати, а в населеному пункті створити жандармську станцію³².

Архівні документи подають суперечливу інформацію про кількість вірників с. Копашново, які вирішили створити нову православну громаду. Ізянський стражмістр 23 серпня 1920 р. повідомляв до окружного уряду в Хусті, що селяни названого населеного пункту розділилися навпіл³³. Натомість, згідно зі свідоцтвом, яке видав сільський голова Іван Гангур 17 червня 1920 р., «въ селѣ Копашное изъ 310 христіанскихъ нумеровъ 140... и далє въ греко кафолической вѣрѣ хотят ся остати»³⁴. Як у пе-

²⁷ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 100. Арк. 13.

²⁸ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 99. Арк. 3–3 зв.

²⁹ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 100. Арк. 45.

³⁰ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 241. Арк. 17.

³¹ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 241. Арк. 18.

³² ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 241. Арк. 6.

³³ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 100. Арк. 12.

³⁴ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 100. Арк. 1.

реписці шкільного референта, так і в документації окружного уряду в Хусті фігурує інформація, що населення с. Копашново «ненавидить священника Гавриїла Коссея»³⁵. Аналогічно із с. Данилово, жандарми пояснювали антагонізм зі священнослужителем його діяльністю за попереднього режиму³⁶. У свою чергу, греко-католики в листах до голов-нос-лужного наводили цілу низку фактів, які свідчили про насилля проти їхнього пастиря та вірників³⁷. Наприклад, у скарзі до окружного начальника в Хусті від 6 грудня 1920 р. дев'ятеро селян від імені 90 номерів (як бачимо, кількість вірників за п'ять місяців кардинально скоротилася) просили заборонити православним ченцям із с. Іза відправляти богослужіння в Копашнові, якщо не припиниться тиск на греко-католицьку громаду. Перераховуючи різні збитки, нібито завдані православними вірниками (розкидування сіна, викрадення вуликів та дошок, підпал оборогу, розбиття вікон, побиття священника і т. д.), скаржники вимагали гарантувати свободу віри та примусити опонентів компенсувати спричинену шкоду³⁸. Разом із тим автори листів часто вживали щодо православних образливі назви — «схизматики», «єретики», «відступники» тощо³⁹. Отже, прогноз Й. Пешека щодо радикалізації релігійних відносин у селі в разі відмови перевести священника Г. Коссея справдився.

Згідно зі звітами сільських стражмістрів, на кінець літа 1920 р. православні мали своїх постійних священників у с. Іза та Горінчово. У селах Нижній Бистрий, Кошельово, Нанково та Нижнє Селище, які майже повністю перейшли до православ'я, новоутворені громади періодично обслуговувалися братією Миколаївського Ізянського монастиря. Що стосується греко-католицьких священників, то у вищеназваних населених пунктах вони були відсутні.

Неодноразові делегації православних вірників, що відвідували Прагу в 1920 р., вимагали зміни застарілого австро-угорського законодавства. Саме в ньому делегати вбачали одну з причин релігійного протистояння. На виконання наказу голови Міністерської Ради 31 січня 1921 р. Міністерство шкільництва й народної освіти (МШіНО) провело нараду, яка мала на меті обговорити шляхи уніфікації законодавства. На засідання робочої групи було запрошено представників кількох міністерств і відомств. Залучення широкого представництва фахівців свідчить про розуміння урядом важливості вирішення проблеми. За три дні до наради міністр шкільництва Йозеф Шуста направив до Президії Міністерської Ради, Міністерства внутрішніх справ, політичного та юридичного відділів Міністерства закордонних справ, Міністерства уніфікації та канце-

³⁵ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 241. Арк. 17; Ф. 117. Оп. 2. Спр. 100. Арк. 12.

³⁶ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 100. Арк. 12 зв.

³⁷ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 303. Арк. 1.

³⁸ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 303. Арк. 1–1 зв.

³⁹ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 100. Арк. 40; Ф. 117. Оп. 2. Спр. 303. Арк. 1.

лярії Президента Республіки інструктивного листа, який містив основні положення, котрі потрібно було обговорити. Зокрема, учасники зборів мали дійти згоди щодо проведення уніфікації міжконфесійних законів на всій території країни та врегулювати право власності на користування правами щодо культових приміщень і релігійного майна на Підкарпатській Русі, особливо стосовно Греко-Католицької та Православної Церкви⁴⁰.

Протокол наради, що має неповних 12 аркушів, і супровідні документи до нього викликають неабиякий інтерес. Однак аналіз матеріалів свідчить про серйозні розходження в поглядах на вирішення питання. МШіНО та Канцелярія Президента виступали за негайне прийняття тимчасових законів, які б уніфікували правову основу на всій території Чехословаччини. Референт Канцелярії Президента в справах Підкарпатської Русі, радник Йозеф Патеїдл зауважував, що прийняття тимчасового закону не є втручанням в автономію, оскільки за відсутності крайового парламенту держава має не тільки право, але й обов'язок слідкувати за порядком на цих територіях. Він різко засуджував застосування військ у вирішенні релігійних суперечок, що підривало авторитет держави. Чиновник вважав православне населення цілком лояльним до Республіки⁴¹. Аналогічної думки дотримувалися представники Міністерства закордонних справ та Президії Міністерської Ради. Однак ця пропозиція зіткнулася з протилежним ставленням Міністерства уніфікації. Присутній на нараді радник д-р Машек заявив, що керівництво міністерства вважає за потрібне відкласти вирішення питання. Він характеризував православний рух як політичне явище, спровоковане суперечками між прихильниками великоруської та малоруської концепцій. Окремо на нараді було обговорено позицію губернатора Григорія Жатковича, який наполягав на тому, що релігійне питання є виключно справою автономного уряду та повинно вирішуватися на автономному сеймі⁴². Міністр шкільництва Й. Шуста в листі до Президії Міністерської Ради просив керівника уряду провести переговори з губернатором та переконати його піти на поступки⁴³. Лише в такому випадку освітнє відомство могло приступити до впровадження змін у релігійне законодавство. Нерішучість центрального уряду призвела до того, що на Закарпатті та в Словаччині застарілі угорські закони діяли аж до 1925 р. Лише 23 квітня 1925 р. пре-

⁴⁰ Archiv Kanceláře prezidenta republiky (далі — Archiv KPR). Fond KPR — protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. Й. Шуста. 28 січня 1921 р. PMR.

⁴¹ Archiv KPR. Fond KPR — protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. Протокол наради. МШіНО. 31 січня 1921 р.

⁴² Archiv KPR. Fond KPR — protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. Й. Патеїдл. 1 лютого 1921 р. KPR.

⁴³ Archiv KPR. Fond KPR — protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. Й. Шуста. 12 березня 1921 р. PMR.

зидент Т. Г. Масарик підписав новий закон «Про взаємовідносини релігійних сповідань» (№ 96), який скасував колишні австрійські та угорські законодавчі акти⁴⁴. Таким чином, зволікання чехословацького уряду стали однією з причин релігійних суперечок, які тривали майже десятиліття.

В 1921 р. православний рух набув іще більших форм, і конфліктів у селах побільшало. Зважаючи на те, що єпископ Антоній (Папп) і цілий ряд священників не квапилися скласти присягу лояльності ЧСР, центральний та місцевий уряд зайняв вичікувальну позицію. Архівні документи свідчать про поглиблення протистояння в с. Данилово. Щоби заспокоїти обидві сторони, 10 лютого 1921 р. до села прибув головнослужбний із Хуста, котрий намагався переконати селян не порушувати закони й мирно співіснувати. Уже через два дні активісти православної громади вислали до окружного уряду клопотання, у якому пропонували кілька варіантів вирішення питання. Наголошуючи на тому, що в населеному пункті православні складають більшість і, не маючи культової споруди, змушені долати значну відстань для участі в богослужіннях у с. Новобарово, Сокирниця та Іза, селяни просили надати рівні права щодо користування храмом у Данилові. У листі перелічувалися такі пункти, з яких пропонувалося обрати один, найбільш прийнятний: 1) встановити почергове богослужіння раз на два тижні; 2) дозволити православним щонеділі молитися в храмі з 8.00 до 14.00; 3) надати в тимчасове використання православної громаді приміщення школи під богослужіння; 4) передати до ухвалення відповідного релігійного законодавства для релігійних потреб один із храмів у с. Данилово або Шандрово. Прохачі зазначали, що в другому селі греко-католицька громада церковну споруду не використовує за призначенням. Треба відзначити, що останній пункт у клопотанні закреслений олівцем, а сам документ завірено сільською печаткою та підписано п'ятьма особами⁴⁵.

Греко-католики не погодилися на поступки, тому 26 березня 1921 р. ситуація набула радикальних форм. За повідомленням місцевої жандармської станції, ввечері вказаного дня православні відібрали в о. М. Барни ключі від храму та відправили в ньому богослужіння⁴⁶. У зв'язку з тим, що селян була значна кількість, жандарми побоялися втручатися. Однак вони зафіксували імена найбільш активних учасників і переслали інформацію до окружного уряду. З того часу храм перебував у руках православної громади, а греко-католицький священник покинув село. 21 травня 1921 р. цер-

⁴⁴ Marek P., Lupčo M. *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století*. S. 166; Бурера В. Чехословацкое государство и православное движение в Подкарпатской Руси (1919–1922) // *Славянский альманах*. 2008. М., 2009. С. 212.

⁴⁵ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 303. Арк. 14–15.

⁴⁶ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 303. Арк. 23.

ковна споруда була освячена ієромонахом Алексієм (Кабалюком)⁴⁷. Трохи раніше — 6 травня — православні посвятили храм у с. Шандрово, яке було філіалкою Данилова⁴⁸. Таким чином культові споруди та церковні маетки опинилися в руках православної більшості. У сусідньому с. Крайниково в листопаді 1921 р. православні намагалися також виселити греко-католицького священника Івана Грабаря з церковної фари. Стражмістр Чапек повідомляв про голосування вірників щодо цього питання, яке завершилося не на користь священнослужителя⁴⁹.

У с. Копашново храм перейшов до православних та був освячений 22 вересня 1921 р. Стражмістр Прібул повідомляв про прихід до населеного пункту процесій із довколишніх сіл, кількість учасників яких складала не менше 6 тис. осіб. Якщо передачі церковної споруди жандармам не вдалося перешкодити, то виселення греко-католицького священника із фари вони не допустили⁵⁰. Ізянський стражмістр, характеризуючи ситуацію в с. Копашново для окружного уряду, переконував, що головною причиною протистояння є різкі заяви о. Г. Коссея проти православних вірників. «Греко-католицький священник... часто ображає православне населення різними заявами, так, наприклад, каже, що православні є схизматиками й так далі»⁵¹. У цьому ж звіті від 9 травня 1921 р. йдеться про здійснення кількох пострілів по будинку о. Г. Коссея, які мали на меті, очевидно, залякати священнослужителя та домогтися його виїзду з населеного пункту. Жандармам не вдалося встановити імена причетних осіб⁵².

У лютому 1921 р. 185 мешканців с. Салдобош (нині Стеблівка) заявили про свій вихід із Греко-Католицької Церкви. За словами ізянського стражмістра, «сталось це внаслідок агітації православних із сіл Іза та Сокирниця». На нотарському уряді селяни заявили, що не в змозі більше платити священникові т. зв. коблину. Таким чином, вони акцентували увагу на економічних причинах зміни церковного підпорядкування⁵³. Загальна кількість усіх вірників, котрі відносили себе до Православної Церкви, на середину лютого 1921 р. складала 213 осіб⁵⁴. Зі звіту вишківського стражмістра від 13 січня 1922 р. довідуємося, що в червні 1921 р. «внаслідок православного бойкоту» село залишив греко-католицький

⁴⁷ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 303. Арк. 31 зв.

⁴⁸ NA Praha. Fond Prezidium ministerské rady (далі — PMR). S. 263. Kart. 142. Sv. 2. Звіт-таблиця стражмістра Чапека з с. Данилово, 12 січня 1922 р.

⁴⁹ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 303. Арк. 47.

⁵⁰ NA Praha. PMR. S. 263. Kart. 142. Sv. 2. Звіт-таблиця стражмістра Прібула з с. Драгово, 14 січня 1922 р.

⁵¹ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 303. Арк. 8.

⁵² Там само.

⁵³ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 303. Арк. 11.

⁵⁴ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 303. Арк. 11–11 зв.

священник Юлій Парканій⁵⁵. У листуванні жандармів зустрічаємо твердження, що греко-католицька громада могла б існувати, якби духівник мав постійне місце проживання в населеному пункті. Водночас на сільській фарі проживав перестарілий священник Августин Єнковський⁵⁶, котрий не бажав звільняти будинок своїм наступникам. Керівник станції у с. Вишково наполягав саме на цьому факторі як основній причині появи православного руху в с. Салдобош⁵⁷.

Між тим події продовжували стрімко розвиватися. 18 вересня 1921 р. сільський храм було освячено православними священниками⁵⁸. 23 жовтня 1921 р. на запрошення православних вірників до села прибув о. Олександр Гарпаш⁵⁹, висвячений єпископом Стефаном (Дзюбаєм) у США⁶⁰. Уже наступного дня за участі головнослужного Стефана Ілека, сільського нотаря, представників православного комітету та о. А. Єнковського було підписано протокол, згідно з яким греко-католицький священник звільняв фару й переселявся до церковної школи, зобов'язуючись покинути населений пункт протягом двох місяців⁶¹. 31 жовтня 1921 р. єпископ Антоній (Пап) повідомив мараморського жупана Дрбала про виселення священника та зайняття храму, вимагаючи все церковне майно повернути попереднім власникам⁶². Категорично не погоджувалося керівництво єпархії з домовленостями, зафіксованими в протоколі від 24 жовтня 1921 р. У листі до окружного уряду в Хусті єпископ підкреслював, що о. А. Єнковський підписав документ під тиском. Однак, зі слів архієрея, якби ці дії відбувалися і з доброї волі священника, вони б не мали ніякої законної сили. «Духівник без дозволу єпархіального керівництва не може вирішувати в такому важливому церковному питанні», — резюмував керівник єпархії⁶³.

У Сокирниці православні ще в 1920 р. побудували окремий дерев'яний храм⁶⁴, але вже в серпні наступного року жандарми почали повідомляти про спроби вигнати греко-католицького священника з населеного пункту. Зокрема, у звіті від 10 серпня данилівський стражмістр Чапек писав,

⁵⁵ NA Praha. PMR. S. 263. Kart. 142. Sv. 2. Звіт-таблиця стражмістра з с. Вишково, 13 січня 1922 р.; ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 211. Арк. 5.

⁵⁶ Августин Єнковський (1833–1923) — відомий винахідник. Див.: Бланар Я. Подкарпатський винахідник Августин Єнковський // Отцюзна. 2018. Випуск № 10. Октобер. С. 21–22; Бабота Л. Єнковський Августин // Енциклопедія сучасної України // http://esu.com.ua/search_articles.php?id=19895

⁵⁷ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 303. Арк. 33–33 зв.

⁵⁸ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 303. Арк. 38.

⁵⁹ Новый православный священник // Русский православный вестник. 1921. 16 ноябрь. С. 8.

⁶⁰ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 1041. Арк. 13.

⁶¹ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 303. Арк. 43.

⁶² ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 303. Арк. 44.

⁶³ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 303. Арк. 45.

⁶⁴ ДАЗО. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 352. На 8 арк.

що в церковному будинку невідомі особи порозбивали вікна⁶⁵. 28 жовтня 1921 р. з'явився ультиматум, згідно з яким священник повинен був за 14 днів звільнити церковну фару⁶⁶.

Місцева влада намагалася вникнути в суть релігійних конфліктів. 12 вересня 1921 р. віце-губернатором було здійснено інспекційну поїздку до низки населених пунктів на Мараморощині (Хуст, Тячів, Тересва). Провівши наради з головнослужними та вивчивши необхідну інформацію, глава краю дійшов таких висновків: 1) православний рух не спирається тільки на релігійні причини, маючи під собою також політичне та особистісне походження; 2) православний рух виник, в основному, на сприятливому ґрунті серед селян, котрі мають низький культурний розвиток та неправильне трактування поняття свободи, неповагу до законодавства; 3) має місце провина греко-католицького священства, яке внаслідок мадяризації, свого соціального та матеріального становища віддалилося від вірників, вимагаючи для себе матеріальні блага; 4) помилкою віце-губернатор вважав ігнорування єпископом в Ужгороді прохань селян про відсторонення окремих священників⁶⁷.

Аналізуючи ситуацію навколо розвитку православного руху в Хустському окрузі, П. Еренфельд стверджував, що дане явище на окресленій території досягло кульмінаційної точки. За його словами, у більшості населених пунктів, де раніше доходило до конфліктів, запанував мир та спокій. Підсумовуючи звіт до Президії Міністерської Ради в Празі, віце-губернатор запевняв урядовців, що місцева влада слідкує за порядком та максимально робить усе можливе для недопущення конфліктів.

Певні кроки для послаблення православного руху намагалася робити й керівництво Мукачівської греко-католицької єпархії. Як реакцію на приїзд у серпні 1921 р. делегата Сербської Православної Церкви — єпископа Нішського Досифея (Васіча) — можна розцінювати візитацію окремих населених пунктів Мараморощини єпископом Антонієм (Паппом). Очевидно, греко-католицький архієрей мав на меті послабити наслідки місії сербського владика, після якої Православна Церква розпочала організаційне упорядкування.

Зокрема, 20 вересня 1921 р. він відвідав с. Тересва, на той час — центр окремого округу. Під час процесії зі станції до церковної фари єпископа супроводжував слуга, котрий був одягнений в угорську гусарську форму. Цей факт призвів до відкритого протесту працівників прикордонної фінансової управи, яка розташовувалася в населеному пункті⁶⁸.

⁶⁵ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 2. Спр. 303. Арк. 34.

⁶⁶ ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 211. Арк. 37.

⁶⁷ Archiv KPR. Fond KPR — protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. П. Еренфельд. 13 вересня 1921 р.

⁶⁸ NA Praha. PMR. Sign. 262. Kart. 142. Sv. 2. П. Еренфельд. 11.10.1921.

Візит до м. Хуста та с. Бороняво призвів до ще більшого загострення ситуації. 24 вересня 1921 р. єпископ прибув до Хуста, де його вітало близько 60 дітей різного віку, кінна бандерія в 30 осіб та процесія з 300 греко-католицьких вірників. Як зазначав в одному зі звітів віце-губернатор, жоден з урядників міста не був присутній на зустрічі. На вулиці Масарика зібрався великий натовп, близько 600 осіб, який під час наближення єпископа почав викрикувати в його бік слова: «ганьба», «мадярон», «геть із мадяром» тощо. Коли один із вершників намагався розігнати протестуючих, у нього кинули каміння. Пізніше греко-католиками був поранений один православний вірник. Ані в першому, ані в другому випадку поліції не вдалося встановити імена нападників⁶⁹. Увечері того ж дня було розбито камінням вікна греко-католицької церковної фари в Хусті. У зв'язку з тим, що до міста було переведено жандармів із навколишніх сіл, наступного дня під час проведення літургії не спостерігалось жодних ексцесів.

26 вересня 1921 р. єпископ поїхав до с. Бороняво, яке знаходиться за кілька кілометрів від окружного центру⁷⁰. Згідно зі звітами віце-губернатора, біля василіянського монастиря зібралася значна кількість православних, котрі викрикували в бік архієрея різноманітні образи. Через перешкоджання з боку протестувальників єпископ не зміг виголосити промову після літургії⁷¹. Якщо звіти чехословацьких урядників досить скупі на факти, то чимало подробиць можна довідатися з меморандуму греко-католицьких вірників, поданого місцевому уряду. Зміст документа зводився до закидів владі про нездатність забезпечити релігійні свободи та до звинувачення окремих чиновників із м. Хуста⁷².

Досить неоднозначно події під час візитації Антонія (Паппа) оцінили періодичні видання. Ужгородська «Наука» прямо звинуватила в організації протестів проти єпископа чеських жандармів та чиновників. Вимагаючи від влади відповідної реакції, часопис, виступаючи, очевидно, від імені Греко-Католицької Церкви, погрожував передати справу туди, «откуда весь цивилизованный свѣт дознається о «братских и культурных подвигах» теперѣшной влады Республики»⁷³. Мукачівський угорськомовний політичний щоденник «Kágráti Futár», який редагувався Андрієм Бродієм, повідомляв, що проти єпископа виступало кілька прийдешніх православних та близько 20 чеських урядників⁷⁴.

Братиславський орган аграрної партії «Slovenská politika» характеризував місію єпископа Паппа як протидержавну агітацію на користь

⁶⁹ NA Praha. PMR. Sign. 262. Kart. 141. П. Еренфельд. 7.10.1921.

⁷⁰ ДАЗО. Ф. 63. Оп. 2. Спр. 181. Арк. 115.

⁷¹ NA Praha. PMR. Sign. 262. Kart. 141. П. Еренфельд. 7.10.1921.

⁷² ДАЗО. Ф. 29. Оп. 4. Спр. 54. Арк. 6–10 зв.

⁷³ Коли в Боронявѣ // Наука. 1921. 9 октября; ДАЗО. Ф. 63. Оп. 2. Спр. 181. Арк. 113.

⁷⁴ ДАЗО. Ф. 29. Оп. 4. Спр. 54. Арк. 3.

Угорщини. У дописі наводилася ціла низка фактів імовірної підтримки єпископа Угорською партією права⁷⁵. Редаговані Карелом Чапекем «*Lidové noviny*» звинувачували угорців у підтримці релігійних чвар між греко-католиками і православними на Підкарпатській Русі. Ці дії часопис пояснював особою «перевіреного й надійного угорця єпископа Паппа в Ужгороді та багатьох угорських священників у країні»⁷⁶. Духовну місію єпископа Антонія на Мараморощині «*Lidové noviny*» вважали повним фіаско⁷⁷.

Часопис Карела Крамаржа «*Národní listy*», що був органом націонал-демократичної партії Чехословаччини і співчував православному руху, критикував президента та уряд за нерішучість у ставленні до глави Мукачівської греко-католицької єпархії. Для редакції часопису Антоній (Папп) — однозначно мадярон, особа, яка відмовилася прийняти чехословацьке громадянство, діяч, котрого ненавидять усі вірники — не угорці. Попри ці факти «уряд продовжує залишати цього відкритого ворога Чехословаччини на такій важливій посаді, державна влада Чехословаччини всіляко вітає його й робить йому незаслужені почесні та пошани»⁷⁸. «*Národní listy*» вважали, що «настав час, щоб управління чехословацькими державними органами було доручено особам відповідальним і серйозним, хто би міг підтримувати владу й честь держави, а не принижувати її. І держава, якщо вона справді хоче консолідувати республіку не лише на папері, нехай таких панів єпископів та інших, котрі добре відомі, відправить туди, куди належить»⁷⁹.

Звинувачення проти чехословацьких чиновників, які були висунуті греко-католицьким духовенством та окремими часописами, змусили владу вдатися до розслідування. 11 жовтня 1921 р. Міністерство внутрішніх справ видало наказ Цивільному управлінню Підкарпатської Русі негайно з'ясувати імена всіх осіб, що брали участь у демонстрації проти єпископа. Про розуміння важливості ситуації свідчить кінцівка проаналізованого документа, де зазначалося, що травми з обох сторін не повинні стати початком взаємного насильства, котре може призвести до подальшого загострення⁸⁰. Уже 31 жовтня 1921 р. П. Еренфельд повідомив до Президії МВС про наслідки перевірки⁸¹. Берегівський поштовий інспекторат провів власне розслідування, результати якого були висла-

⁷⁵ Apoštolská a agitačná cesta grécko-katolíckeho biskupa Antonína Pappa // Slovenská politika. 1921. 6. oktobra; NA Praha. F. PMR. Sign. 262. Kart. 141.

⁷⁶ Maďaři štvou Slováky proti Slovákům // Lidové noviny. 1921. 20. října. S. 2.

⁷⁷ Biskup Papp na cestách // Lidové noviny. 1921. 4. října. S. 2.

⁷⁸ Podářený biskup // Národní listy. 1921. 4. listopadu. S. 2.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ NA Praha. PMR. Sign. 263. Kart. 143. Sv. 2. 1921–1922. Міністерство внутрішніх справ. 11.10.1921.

⁸¹ Archiv KPR. Fond KPR — protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. П. Еренфельд. 13 жовтня 1921 р.

ні до Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі в Ужгороді. Звинувачені в меморандумі греко-католиків Едуард Головський та Карел Пржибіл категорично відкидали виступи проти єпископа, не заперечуючи при цьому свою присутність на зустрічі⁸². Важливе свідчення навіть останній звинувачуваний, наголосивши, що архієрея супроводжував слуга, одягнений в угорську гусарську форму з триколомом. Крім того, натовп обурило відповідь єпископа угорською на привітання руською мовою⁸³. Заслухавши ряд свідків, директор інспекторату не зміг довести провину обвинувачених.

Що стосується працівників фінансового управління, податкового уряду та окружного суду, імена яких фігурують у скарзі греко-католицьких вірників, то маємо відомості тільки про розслідування в останній інстанції. Було з'ясовано, що коли процесія з єпископом проходила біля будинку суду, між учасником ходи вчителем Іваном Куртяком і працівником установи Енгельбертом Міцаром виникла словесна перепалка. Разом із тим усі працівники суду знаходилися в приміщенні і споглядали за пересуванням єпископа з вікна споруди⁸⁴. Підсумовуючи звіт до Президії судової табули в Кошицях, голова окружного суду в Хусті Гостан наполягав на абсолютній невинуватості своїх підлеглих.

Підсумки по даній справі підбиває лист стражмістра Врауча на ім'я головнотрудового уряду в Хусті. У документі йдеться про допити свідків — греко-католицького декана Івана Бокшая та церковного куратора Йосипа Величка з Хуста. Останні заявили, що особисто нікого не впізнали, а скаргу підписали разом з усіма вірниками. «Центральний свідок» І. Куртяк також не міг підтвердити свої попередні слова проти Я. Младка, визнаючи тільки, що погрожував рукою Е. Міцару⁸⁵. Крім того, у документах фігурував невідомий мешканець із с. Іза, який був засуджений на Другому Мараморош-Сиготському процесі 1914 р. Таким чином, звинувачення, викладені в меморандумі від 26 вересня 1921 р., не були доведені.

Що стосується постаті І. Куртяка, то його діяльність можна вважати за провокаційну, з метою скомпрометувати чехословацьких урядовців. Політична діяльність Куртяка оцінюється вченими досить неоднозначно. Починаючи з 1920 р. він був одним з очільників русофільської партії «Підкарпатський землеробський союз»⁸⁶, котра стояла на автономних позиціях та підтримувалася проугорськими елементами. Однак слід визнати, що головною метою діяльності І. Куртяка було повернення Закар-

⁸² ДАЗО. Ф. 29. Оп. 4. Спр. 54. Арк. 17–19.

⁸³ ДАЗО. Ф. 29. Оп. 4. Спр. 54. Арк. 18.

⁸⁴ ДАЗО. Ф. 29. Оп. 4. Спр. 54. Арк. 16.

⁸⁵ ДАЗО. Ф. 29. Оп. 4. Спр. 54. Арк. 21.

⁸⁶ Демко М. Иван Куртяк // Подкарпатській земледельській календарь на год 1934 / составил М. Демко. Ужгород: книгопечатня Ю. Фельдешія, 1933. С. 37–41.

паття до складу Угорщини⁸⁷. У зв'язку з цим його поведінка під час візиту єпископа Антонія (Паппа) до Хуста була цілком зрозумілою.

Як на нашу думку, важливою є оцінка мети та наслідків поїздки керівника Мукачівської греко-католицької єпархії як із боку місцевої, так і центральної влади. Для головнослужного в м. Хусті дана подія була нічим іншим, як «провокацією й демонстрацією, яка образила не тільки президента, але і всю республіку»⁸⁸. У даному випадку йдеться про те, що місіонерська візитація єпископа співпала з приїздом на Підкарпатську Русь Президента ЧСР. В одному з протоколів допиту протестувальника — чехословацького урядника в м. Хусті — прямо зазначалося, що «єпископ навмисно покинув Ужгород до приїзду нашого президента Т. Г. Масарика, щоб уникнути привітання глави держави»⁸⁹.

Сам візит Т. Г. Масарика до Ужгорода відбувся 23 вересня 1921 р. За повідомленням газети «Slovenský vychod», з вітальними словами до очільника ЧСР зверталися, крім жупана і віце-губернатора, представники релігійних організацій та Церков. Зокрема, від греко-католиків — канонік Василій Гаджега⁹⁰, від Православної Церкви — голова Центрального православного комітету В. Гомічков. Крім того, до православної делегації входили ігумен Алексій (Кабалюк), о. М. Мейгеш, о. І. Ілечко, І. Мондич, К. Прокоп та В. Андрашко⁹¹. Таке широке представництво з боку православних, очевидно, мало на меті показати президенту лояльність та відданість із боку даної конфесії.

Віце-губернатор на початку жовтня 1921 р. висловлював побоювання, що після візитації єпископа Паппа православний рух набуде ще більшого розмаху⁹². Чиновники Президії Міністерської Ради також дійшли висновку, що подорож єпископа Паппа, мабуть, мала на меті послабити вплив, який залишився серед населення після візиту православного єпископа Досифея. «Непопулярність єпископа Паппа серед населення (через його угорську спрямованість), проте, викликала протилежний ефект у місцях проникнення православного руху й дала елементам, що агітують за православ'я, поштовх до підбурювання народу проти архієрея»⁹³.

Реагуючи на детальні звіти з Підкарпатської Русі, Президія Міністерства внутрішніх справ у листі від 1 жовтня 1921 р. до Президії Цивільного управління в Ужгороді вимагала від усіх адміністративних органів професійно виконувати свої функції. «Громадський мир і порядок

⁸⁷ Поп І. Куртяк І. // Енциклопедія історії та культури карпатських русинів. Ужгород: видавництво В. Падяка. 2010. С. 386.

⁸⁸ ДАЗО. Ф. 29. Оп. 4. Спр. 53. Арк. 7.

⁸⁹ ДАЗО. Ф. 29. Оп. 4. Спр. 54. Арк. 18.

⁹⁰ Prezident Masaryk v Užhorode // Slovenský vychod. 1921. 24 septembra. S. 1.

⁹¹ В православной делегации // Русский православный вестник. 1921. 12 октября. С. 7.

⁹² NA Praha. PMR. Sign. 262. Kart. 141. П. Еренфельд. 7.10.1921.

⁹³ NA Praha. PMR. Sign. 262. Kart. 141. ПМР. 12.10.1921.

передбачає безумовне переконання всіх верств населення в тому, що влада держави, зокрема, також адміністративні органи, мають у своєму розпорядженні дійсно надійні та достатні засоби для забезпечення в будь-якому випадку реального підтримання цього миру та порядку»⁹⁴. Отже, центральна влада розуміла важливість підтримання порядку на території автономної частини республіки.

Певні підсумки розгляду нашого питання підбиває звіт Хустського окружного начальника до жупана у Великому Севлюші. Документ датований 15 жовтня 1921 р. і містить інформацію про релігійну ситуацію в більшості сіл округу. За словами автора звіту, православний рух набув поширення в селах Велятино, Драгово та Золотарево, продовжувалися суперечки в с. Копашново, Бороняво, Салдобош⁹⁵. Головнослужбний висловлював сподівання, що рух досяг кульмінаційної точки та піде на спад. Однак, як свідчать подальші документи, чиновник помилявся.

1 грудня 1921 р. єпископ Антоній (Папп) надіслав меморандум на ім'я Президента Республіки та голови уряду. У фондах ДАЗО зберігся рукопис першого й машинопис другого документа. За змістом вони є фактично ідентичні та містять ряд закидів владі в підтримці православного руху. У листі до президента архієрей окреслює загальну кількість греко-католицьких вірників «приблизительно 500 000» чол., тоді як у зверненні до прем'єр-міністра наведена більш скромна цифра — 300 000 чол. Як зазначалося вище, за переписом 1921 р. на Підкарпатській Русі налічувалося 329 319 греко-католиків. За словами єпископа, за потурання окремих місцевих урядів у краї проводять агітацію: «изъ чужины, сюда поселившіися, большевистично-анархистичнаго чувства, москвофильскія, политичніи и религіійніи агитаторы»⁹⁶. У документі наводяться назви 15 населених пунктів, у т. ч. Хустського округу, де громади перейшли до православ'я (Нижній Бистрий, Горінчово, Нанково, Данилово, Іза, Кошельово, Липча). Посилаючись на австро-угорське законодавство, архієрей вважав незаконним вихід із Греко-Католицької Церкви значної частини населення Підкарпатської Русі та не визнавав прав вірників на церковне майно, навіть у тих селах, де абсолютна більшість населення покинула Греко-Католицьку Церкву. Єпископ Антоній просив повернути всі зайняті храми та церковне майно, припинити насильство проти греко-католицьких вірників та духовенства, «отстранити изъ території Подкарпатской Руси... политическихъ и религіійныхъ агитаторовъ»⁹⁷.

⁹⁴ NA Praha. PMR. Sign. 262. Kart. 141. Президія МВС до Президії Цивільного управління ПР. 1.10.1921.

⁹⁵ ДАЗО. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 210. Арк. 7–7 зв.

⁹⁶ ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 138. Арк. 6.

⁹⁷ ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 138. Арк. 8 зв.

Через весь документ проходить ідея, що православний рух є наслідком не лише релігійної, а й політичної агітації. Архієрей звинувачував місцеву владу в пасивному спогляданні, ігноруванні звернень із боку капітули, наданні можливості проводити діяльність та богослужіння православним священникам. Не будемо більш детально вдаватися до аналізу листів греко-католицького архієрея до найвищого керівництва республіки, лише зазначимо, що політика віце-губернатора певною мірою була відповіддю на діяльність самого єпископа та частини проугорського духовенства.

Таким чином, міжконфесійне протистояння греко-католиків та православних на початку 1920-х рр. на території Хустського округу було продовженням процесів, які розпочалися на поч. ХХ ст. У багатьох селах, де раніше вірників переслідували за перехід у православ'я, влаштували проти них судові процеси, знущалися, завдавали побоїв та навіть убивали, православний рух після Першої світової війни охопив майже все населення. Угорські революційні уряди та румунська адміністрація самостійно передавали церковне майно православним, вважаючи більшість села законним власником храму. Чехословацький уряд у перші роки врядування на Підкарпатській Русі не хотів втручатися в майнові конфлікти. Урядовці різного рівня постійно повідомляли до Праги, що рух має національну та релігійну основу. Відбирання храмів та випровадження греко-католицьких священників пояснювалося часто старими образами, бажанням помститися за приниження за часів угорського режиму, за тотальну мадяризацію тощо. Ситуацію могло стабілізувати негайне запровадження на Підкарпатській Русі нового законодавства, яке б давало можливість у законний спосіб набувати майно вірникам у тих селах, де про зміну церковної приналежності заявляла абсолютна більшість. Однак Прага зволікала й цим самим провокувала православних до самовільних кроків, які трактувалися судовими органами як незаконні. Можна припустити, що уряд діяв планомірно, бажаючи руками православних зруйнувати монополію греко-католицької єпархії, вважаючи останню антидержавною та проугорською. Не потрібно списувати також і слабку юридичну освіченість більшості населення Закарпаття в той час. Селяни не розуміли й не хотіли усвідомлювати того факту, що храм, який вони збудували власними руками, у разі їхнього переходу до православ'я вже не є власністю громади. І це навіть у тих населених пунктах, наприклад, с. Горічово, Іза, Кошельово, Нанково і т. д., де в Православну Церкву перейшла абсолютна більшість населення. Реальним виходом із ситуації міг бути й поділ майна та виділення для православної громади приміщення церковної чи державної школи. Саме такі варіанти заспокоєння протистояння на селі пропонували жандармські начальники та голов-

нослужний Хустського округу. Однак керівництво Мукачівської греко-католицької єпархії зайняло непоступливу позицію, що призвело до насильного вирішення майнових спорів. Виходом із ситуації могло також бути будівництво нових храмів та розділення церковних земель. До цієї думки уряд прийшов лише в другій пол. 1920-х рр., ініціюючи надання економічної допомоги для православних. Отже, вивчення релігійних конфліктів на Підкарпатській Русі є надзвичайно важливим та потребує подальшого розширення джерельної бази.